

Sociodemografické diference v subjektivním hodnocení životní úrovně

Jan Červenka

Subjektivní hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti, které Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR pravidelně sleduje v každém ze svých kontinuálních výzkumů již řadu let¹, patří k poměrně zajímavým a zároveň i nejvýznamnějším indikátorům, jež výzkumy veřejného mínění či podobná kvantitativní sociologická šetření mohou nabízet. Nejde ani tak o to, že by tento ukazatel bezprostředně měřil objektivní stav a trendy vývoje faktické životní úrovně, i když v dlouhodobém měřítku s nimi dobře koresponduje [Červenka 2006a, 2002] navzdory své citlivosti na různé podněty, jež bezprostředně mají vliv spíše na psychiku a očekávání lidí než na reálný sociálněekonomický vývoj a jež zejména krátkodobě mohou způsobovat poměrně výrazné výkyvy subjektivního hodnocení životní úrovně.² [Červenka 1998] V tomto ohledu sice subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti může představovat užitečný a dokonce nenahraditelný doplněk „tvrdých“ statistických údajů charakterizujících příjem, reálnou spotřebu či jiné aspekty podstatné pro stanovení životní úrovně, ale nikdy je nemůže substituovat, protože z řady důvodů i přes úzkou spojitost s nimi nevypovídá přesně

o tomtéž, což ovšem stoprocentně platí i v opačném gardu. [Červenka 2003a, 2003b]

To, co činí ze subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti opravdu významnou a pozornost si zasloužící veličinu, je skutečnost, že vnímání vlastní životní úrovně hraje dosti podstatnou roli při formování postojů a usměrňování jednání občanů ve věcech veřejných. Je logické a na empirických datech snadno doložitelné, že diferencované sociálněekonomické postavení a s ním spojený rozdílný materiálně-mocen-

Tabulka 1: Subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti, leden – duben 2006 (%)

Velmi dobrá	3,6
Spíše dobrá	34,2
Ani dobrá, ani špatná	42,6
Spíše špatná	16,4
Velmi špatná	2,9
Neví	0,3

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

ský status představují i v současnosti velmi významný zdroj vzniku napětí, štěpení a konfliktů uvnitř společnosti. Dlouhodobé praktické zkušenosti z výzkumů veřejného mínění pak ukazují, že značná část, ne-li naprostá většina významných politických otázek vykazuje sklon k výrazné diferenciaci právě z hlediska subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti, které se sociálněekonomickým postavením do značné míry koresponduje. Pokusme se proto poněkud blížeji podívat na to, jak je subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti uvnitř současné české společnosti diferencováno a jak se promítá do některých základních postojů a do politické orientace občanů ČR. Při tom budeme používat spojená data ze čtyř šetření, která Centrum pro výzkum veřejného mínění uskutečnilo v období od ledna do dubna 2006, což nám poskytne dostatečný počet dotázaných pro analýzu se statisticky relevantními závěry.³

dalších analýz, ukazují, že reálné příjmy žen jsou u nás v průměru stále podstatně nižší než příjmy mužů. [Holý 1999, Tuček 2003: 145] V případě subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti se ale tento rozdíl do značné míry redukuje v důsledku skutečnosti, že většina dotazovaných žen nežije v domácnostech odkázaných pouze na jejich vlastní příjem a že samotný počet ekonomicky aktivních členů domácnosti, případně počet členů domácnosti majících nějaký finanční příjem je sám o sobě mnohem významnější determinantou příjmové situace domácnosti než pohlaví respondenta. Jakou roli v hodnocení životní úrovně hraje právě složení domácnosti si na našich datech ještě ukážeme později, přičemž zevrubnější analýzu tohoto problému uskutečněnou na jen o málo starších datech lze najít v literatuře [Červenka 2006b]. Pokud jde o pohlaví, z tabulky 2 je patrné, že muži pouze nepatrně častěji hodnotí životní úroveň své domácnosti jako dobrou,

Tabulka 2: Subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti podle pohlaví a věku (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
muži	4,0	36,3	40,7	16,0	3,0
ženy	3,2	32,5	44,6	16,8	2,9
15 – 19 let	5,2	43,3	40,0	10,0	1,5
20 – 29 let	3,6	36,3	41,1	15,6	3,4
30 – 44 let	3,9	37,0	41,1	15,4	2,6
45 – 59 let	4,0	32,6	43,0	17,3	3,1
60 let a více	2,0	27,0	46,5	20,9	3,6

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „neví“.

Údaje v tabulce 1 ukazují celkové hodnocení životní úrovně domácnosti, jak je kumulovaně zaznamenaly dosavadní výzkumy CVVM provedené od počátku roku 2006. Výsledky většiny výzkumů provedených v průběhu posledních dvou let se od kumulovaných výsledků z první třetiny roku 2006 významně nelišily, přičemž jednotlivé odchylky, které se v tomto ohledu objevily a které mírně překročily hranici statistické významnosti, znamenaly v některých případech o něco lepší a v jiných zase mírně zhoršené hodnocení, takže analyzovaný datový soubor lze považovat za celkem typický. Z výsledků vyplývá, že necelé dvě pětiny občanů starších 15 let hodnotí životní úroveň své domácnosti jako dobrou včetně přibližně čtyř lidí ze sta, kteří tuto životní úroveň charakterizují dokonce jako „velmi dobrou“. Část nepatrně převyšující úroveň dvou pětín pak životní úroveň své domácnosti vnímá jako „ani dobrou, ani špatnou“. Zbývající téměř pětina respondentů v odpovědi na položenou otázku označila životní úroveň své domácnosti za špatnou, 3 % z nich pak tuto úroveň zhodnotila jako „velmi špatnou“. Odpověď „neví“ se na otázku týkající se hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti vyskytovala pouze ojediněle, a proto ji do následujících analýz nebudeme zahrnovat.

Tabulka 2 ukazuje rozdělení četností hodnocení životní úrovně domácnosti podle pohlaví a věku. Z hlediska pohlaví (koeficient kontingence $CN = 0,050$) se v hodnocení životní úrovně domácnosti objevuje jen zcela minimální rozdíl mezi muži a ženami, ačkoli statistiky týkající se mezd či příjmů nebo i data z výběrových šetření včetně výzkumů veřejného mínění, jež obvykle osobní příjem respondenta rovněž zjišťují jako jeden z podstatných identifikačních znaků pro potřeby

zatímco dotázané ženy se více uchýlovaly k variantě odpovědi „ani dobrá, ani špatná“.

Poněkud zřetelnější rozdíly v hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti se objevily z hlediska věku ($CN = 0,136$). Specifickou, tradičně optimističtější naladěnou skupinu tvoří mladí lidé ve věku 15 až 19 let, kteří v naprosté většině jsou stále ještě v pozici nezaopatřených dětí, jež studují a nemají hlavní starost o zajišťování chodu vlastní domácnosti, což je v jejich případě stále ještě spíše záležitost rodičů. Druhou výrazně se odlišující věkovou kategorií představují lidé starší 60 let. V jejich případě je hodnocení naopak zřetelně méně příznivé, přičemž hlavní příčinou tohoto téměř skokového posunu v pohledu na životní úroveň vlastní domácnosti je bezpochyby skutečnost, že většina lidí v tomto věku je již po odchodu z ekonomické aktivity, což při existujícím poměrně výrazném rozdílu mezi průměrným výdělkem a starobními důchody představuje citelný propad životní úrovně domácnosti. V případě domácností partnerských dvojic se konec ekonomické aktivity navíc často týká i partnera, nemluví o tom, že poměrně velká část domácností v této věkové skupině je už pouze jednočlenná, což má vedle samozřejmých a velice citelných finančních či sociálněekonomických dopadů také i psychologické důsledky. Kromě toho respondenti mohou do svého osobního pojetí životní úrovně zahrnovat i jiné faktory, jako např. osobní zdravotní stav. V rámci ostatních věkových skupin je hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti u lidí do 45 let věku mírně příznivější než u dotázaných nad touto věkovou hranicí. To víceméně koresponduje s výsledky některých nedávných rozborů příjmové diferenciacie, jež na základě

Tabulka 3: Hodnocení životní úrovně podle velikosti místa bydliště (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
méně než - 799	1,5	32,9	42,2	19,6	3,8
800 - 1 999	4,6	36,7	41,1	14,7	2,9
2 000 - 4 999	2,8	38,4	44,3	12,7	1,8
5 000 - 14 999	4,3	29,7	47,0	16,6	2,4
15 000 - 29 999	3,7	30,1	43,2	19,7	3,3
30 000 - 79 999	4,2	32,3	44,8	15,1	3,6
80 000 - 999 999	3,0	34,9	41,6	17,0	3,5
1 000 000 a více	5,3	40,5	36,8	15,4	2,0

Zdroj: data CWM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „neví“.

regresní analýzy dat z velkých stratifikačních výzkumů ukázaly, že věk – v důsledku generační obměny ve vedoucích pozicích, nástupu nových, moderních odvětví s relativně lepšími platovými podmínkami a jiných strukturálních faktorů – začal v 90. letech minulého století hrát z pohledu osobních příjmů z ekonomické aktivity spíše mírně negativní roli, respektive že výdělků se v rámci skupiny ekonomicky aktivních s věkem spíše snižují. [Tuček a kol. 2003: 137] (viz tabulku 3)

Z hlediska velikosti místa bydliště (viz tabulku 3) se hodnocení životní úrovně rovněž mírně diferencuje (CN = 0,118), přičemž od ostatních nejvíce odlišenou skupinu tvoří Praha jako jediné město v ČR s populací nad jeden milion obyvatel. V Praze příznivé hodnocení životní úrovně dosahovalo zřetelně nejvyšší hodnoty ležící jen čtyři procentní body pod hladinou jedné poloviny. Vzhledem k tomu, že Praha jako metropole představuje v rámci ČR zcela specifický region s velmi odlišnou podobou v porovnání s ostatními, pokud jde o vzdělanostní skladbu obyvatel, případně o odvětvovou či sektorovou strukturu lokální ekonomiky, jež stojí za zdejší výrazně vyšší úroveň průměrných příjmů, byl tento rozdíl v hodnocení životní úrovně očekávatelný. Jako relativně horší se pak jeví hodnocení respondentů z malých obcí do osmi

set obyvatel. I zde lze jako pravděpodobný důvod tohoto jevu uvést strukturální faktory. Zemědělství, jímž se podstatná část obyvatel žijících v těchto obcích přímo zabývá nebo je na něm nějak závislá nepřímo, představuje, pokud jde o průměrnou výši výdělků, nejhůře placené odvětví v celé ekonomice. U ostatních velikostních kategorií se zaznamenané rozdíly pohybovaly stále ještě pod hranici statistické významnosti s výjimkou nižšího podílu negativního hodnocení životní úrovně v případě obcí a malých měst ve velikosti od 2 do 5 tisíc obyvatel a naopak relativně horšího hodnocení zaznamenaného mezi dotázanými z měst od 15 do 30 tisíc obyvatel. Také ve městech s velikostí mezi 5 a 15 tisíci obyvatel byl nižší podíl hodnocení životní úrovně domácnosti jako dobré, což bylo kompenzováno zvýšeným podílem odpovědi „ani dobrá, ani špatná“ životní úroveň. (viz tabulku 4)

Rozdělení subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti podle krajů (CN = 0,162) odhalilo, že vedle Prahy, o jejímž specifickém postavení byla zmínka již výše v souvislosti s rozdíly v členění podle velikosti místa bydliště, existují i další regionální diference. Kromě Prahy, již se co do výše podílu příznivého hodnocení životní úrovně blíží ještě Královéhradecký kraj, se relativně příznivější hodnocení uka-

Tabulka 4: Hodnocení životní úrovně podle krajů (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
Hl. město Praha	5,2	40,6	36,8	15,2	2,2
Středočeský	3,5	37,2	41,6	16,0	1,7
Jihočeský	3,8	37,4	47,3	11,1	0,4
Plzeňský	4,1	31,2	41,1	16,5	7,1
Karlovarský	3,7	30,3	46,8	12,8	6,4
Ústecký	2,0	35,7	42,9	15,9	3,5
Liberecký	3,7	34,0	44,6	15,8	1,9
Královéhradecký	2,5	41,8	38,5	11,5	5,7
Pardubický	1,5	20,7	50,8	24,4	2,6
Vysočina	4,3	34,2	43,7	16,5	1,3
Jihomoravský	4,4	33,3	44,3	15,4	2,6
Olomoucký	4,3	35,6	36,7	20,9	2,5
Zlínský	3,7	36,5	39,3	17,8	2,7
Moravskoslezský	3,0	30,9	45,6	16,6	3,9

Zdroj: data CWM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „neví“.

Tabulka 5: Hodnocení životní úrovně podle nejvyššího stupně dokončeného vzdělání (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
(neúplně) základní	3,7	30,0	40,7	19,8	5,8
- dtto bez studentů a učňů	2,0	15,7	42,2	29,9	10,2
střední bez maturity a vyučení	1,9	25,8	48,5	21,2	2,6
- dtto bez studentů a učňů	1,8	25,5	48,5	21,6	2,7
střední s maturitou	3,9	40,7	42,5	11,1	1,8
- dtto bez studentů a učňů	3,7	39,6	43,2	11,6	1,9
VOS, Bakalářské a VŠ	8,9	57,3	27,1	5,9	0,8
- dtto bez studentů a učňů	9,0	57,0	27,1	6,0	0,9

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

Pozn.: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přečteny bez odpovědí „neví“.

zuje v kraji Jihočeském, zejména kvůli již tradičně nízkému podílu respondentů, kteří zde svou životní úroveň hodnotí jako špatnou. Naopak zřetelně kritičtější k životní úrovni své domácnosti jsou obyvatelé Pardubického kraje, což je rovněž pravidelný jev v posledních letech, a dále lidé z Plzeňského kraje, mezi nimiž se častěji vyskytovali ti, kdo životní úroveň své domácnosti označovali za „velmi špatnou“, a také občané z Moravskoslezského kraje, kteří méně často vnímají svou životní úroveň jako dobrou. (viz tabulku 5)

Na rozdíl od výše rozebíraných základních demografických, případně geografických členění, které diferencovaly subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti poměrně nevýrazně nebo jen v určitých segmentech, přičemž jejich působení bylo v některých případech pouze sekundárním projevem vlivu jiných faktorů (např. odlišné kvalifikační či odvětvové struktury), s nimiž jsou tyto znaky propojeny, u vzdělání, které patří k nejvýznamnějším faktorům diferenciací příjmů, je sepětí s hodnocením životní úrovně již poměrně silné (CN = 0,272 v rámci celého souboru, 0,340 v souboru bez studentů). Z údajů v tabulce 5, které ukazují rozdělení subjektivního hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti podle nejvyšší-

ho stupně dokončeného vzdělání respondenta, je patrné, že s rostoucím vzděláním se hodnocení velmi výrazně zlepšuje. V rámci celého souboru dotázaných ve věku od 15 let sice existuje v tomto ohledu diskrepance mezi základním vzděláním a nematuritním středním vzděláním, ale tu způsobují pouze středoškolské studenti a učni, kteří mají prozatím dokončeno pouze základní vzdělání a kteří patří tradičně ke skupinám s výrazně optimističtější pohledem na životní úroveň vlastní domácnosti. Po vyloučení studentů a učňů ze souboru je relace hodnocení životní úrovně mezi základním a středním nematuritním vzděláním již zcela v souladu s logikou korelačního vztahu mezi vzděláním a individuálním příjmem jednotlivce. Že skupina studentů a učňů představovala ve vztahu nejvyššího ukončeného vzdělání a hodnocení životní úrovně domácnosti v podstatě anomální prvek názorně dokresluje skutečnost, že jejich vyloučením z analýzy se podstatně zvýšil koeficient kontingence a zejména pak Spearmanův koeficient pořadové korelace (SR).⁵ (viz tabulku 6)

Se vzděláním částečně provázaný, ovšem částečně také od něj zcela odděleně působící faktor, který zásadním způsobem ovlivňuje individuální příjem jednotlivce, potažmo příjem celé

Tabulka 6: Hodnocení životní úrovně podle současného zaměstnání (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
student, učeň	5,9	46,4	38,5	8,3	0,9
nepracující důchodce	1,4	21,9	47,9	24,4	4,4
nezaměstnaný	0,5	10,6	27,3	44,4	17,2
žena v domácnosti nebo na mateřské dovolené	4,2	26,6	45,4	18,2	5,6
podnikatel se zaměstnanci	14,3	58,6	24,1	3,0	0,0
samostatně činný bez zaměstnanců	6,2	45,4	40,8	7,1	0,5
vyšší odborný zaměstnanec, vedoucí	10,2	60,0	27,6	2,0	0,2
nižší odborný zaměstnanec	2,0	40,2	45,0	12,6	0,2
řadový úředník, provozní pracovník	1,9	35,0	48,2	14,1	0,9
dělník vyučený v oboru práce	0,8	21,1	55,7	20,3	2,1
nekvalifikovaný dělník, zemědělský dělník	1,1	17,3	41,9	29,6	10,1

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přečteny bez odpovědí „neví“.

domácnosti a tím i její životní úroveň, představuje zaměstnání. CVVM ve svých pravidelných výzkumech zjišťuje současné zaměstnání či sociálněekonomickou pozici respondenta prostřednictvím otázky, která vychází z upraveného sociálně-třídního schématu EGP doplněného o kategorie ekonomicky neaktivních, jako jsou studenti, nepracující důchodci, nezaměstnaní nebo ženy v domácnosti či na mateřské dovolené. Tabulka 6 ukazuje rozdělení hodnocení životní úrovně domácnosti podle transformované proměnné⁶ současného zaměstnání. Zachycené údaje jednoznačně vypovídají o silném vztahu (CN = 0,428) mezi současným zaměstnáním a subjektivním hodnocením životní úrovně domácnosti. V něm jsou zejména u skupiny nezaměstnaných a s o něco menší intenzitou i u důchodců patrné negativní důsledky jejich postavení mimo ekonomickou aktivitu, které má za následek poměrně nízkou úroveň příjmů. Z ekonomicky neaktivních se v opačném směru vymyká pouze již zmiňovaná specifická skupina studentů a učňů. Ostré rozdíly v hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti existují i uvnitř skupiny ekonomicky aktivních, přičemž nejlépe svou situaci v souladu s očekáváními hodnotí podnikatelé mající zaměstnance, osoby samostatně činné bez zaměstnanců a vysoce kvalifikovaní odborníci nebo vedoucí pracovníci z řad zaměstnanců. Na opačném pólu pak stojí lidé, kteří pracují v dělnických profesích, především pak nekvalifikovaní nebo zemědělství dělníci.

Individuální příjem, který je sám o sobě více či méně diferencovaný v rozdělení podle všech doposud rozebíraných sociodemografických znaků, se subjektivním hodnocením životní úrovně domácnosti pochopitelně výrazně koreluje

(SR = -0,381), a pokud vezmeme v úvahu pouze respondenty, kteří jsou v produktivním nebo postproduktivním věku (tzn. bez studentů a učňů), pak je toto sepětí ještě silnější (SR = -0,430). Pro životní úroveň domácnosti ale není určující příjem jednotlivce, nýbrž čistý příjem celé domácnosti, což dokládá výrazně vyšší absolutní hodnota Spearmanova koeficientu pořadové korelace příjmu domácnosti se subjektivním hodnocením životní úrovně domácnosti (SR = -0,516). Je zřejmé, že na výši celkového příjmu domácnosti má vliv zejména počet ekonomicky aktivních členů domácnosti a zaměstnání, respektive sociálněekonomické postavení jiných členů domácnosti. Typ a celkové složení domácnosti, které fakticky determinuje příjmy domácnosti na straně jedné a potřeby či spotřebu domácnosti na straně druhé, je velmi významným faktorem promítajícím se do diferencovaného hodnocení životní úrovně, což potvrdila i nedávno publikovaná zevrubná analýza dat z výzkumů CVVM. [Červenka 2006b: 274-278] Ukázalo se, že relativně lépe na tom jsou zejména ekonomicky aktivní bezdětné páry a že s rostoucím počtem dětí narůstá podíl domácností s nepříznivým hodnocením životní úrovně. Ještě větší vliv než počet vyživovaných dětí však podle závěrů stejné analýzy má okolnost, zda domácnost tvoří úplná či neúplná rodina, respektive pár či jednotlivec, ať už žijící s dětmi či bez nich, což úzce souvisí s eventuálním počtem zdrojů finančního příjmu domácnosti. Ještě jiná je pak v tomto ohledu situace v případě vícegeneračních domácností nebo domácností, v nichž žijí rodiče s doposud neosamostatněnými, ale již ekonomicky aktivními potomky. Bohužel, identifikační údaje v datových souborech kontinuálních výzkumů CVVM nejsou

Tabulka 7: Subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti podle počtu jejích ekonomicky aktivních členů (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
žádný	0,7	17,7	45,9	28,7	7,0
jeden	4,3	28,2	42,6	20,2	4,7
dva	4,6	41,9	42,0	10,6	0,9
tří a více	3,6	47,7	40,0	8,7	0,0

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „nev“.

Tabulka 8: Subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti podle rodinného stavu (%)

	velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
svobodní	5,1	41,2	38,5	12,6	2,6
v tom					
nezaopatření (do 18 let nebo studenti)	5,8	47,0	37,5	8,8	0,9
„singles“	4,9	28,7	48,2	11,9	6,3
žijící v domácnosti s partnerem	6,4	43,9	32,2	14,0	3,5
s dětmi bez partnera	0,0	6,7	20,0	53,3	20,0
ostatní svobodní	2,7	35,1	40,8	18,7	2,7
sezdání	3,4	36,6	44,2	13,9	1,9
rozvedení	1,9	20,2	42,3	28,1	7,4
ovdovělí	2,8	16,8	45,5	29,7	5,2

Zdroj: data CVVM, leden – duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou přepočteny bez odpovědí „nev“.

natolik podrobné, aby z nich bylo možno úplně a přesně odvodit složení jednotlivých domácností respondentů a sociálně-ekonomické postavení, respektive zaměstnání všech členů těchto domácností, ale našťastí jsou k dispozici alespoň některé podstatné indikátory, které se složením a typem domácnosti mají co dočinění, včetně počtu ekonomicky aktivních členů domácnosti. (viz tabulku 7)

Z údajů v tabulce 7 je zřejmé, že mezi subjektivním hodnocením životní úrovně domácnosti a počtem jejich ekonomicky aktivních členů skutečně existuje významná korelace (CN = 0,297, SR = -0,287). Mezi domácnostmi bez ekonomicky aktivních jedinců negativní hodnocení životní úrovně mírně převyšuje hladinu jedné třetiny, zatímco pozitivní tvoří jen necelou pětinu. S vyšším počtem ekonomicky aktivních členů se vylepšuje i hodnocení životní úrovně a tam, kde jsou tři ekonomicky aktivní nebo více, se pozitivní pohled na životní úroveň vlastní domácnosti týká už lehce nadpoloviční většiny respondentů. (viz tabulku 8)

Jak ukazuje tabulka 8, z hlediska rodinného stavu, který do určité míry může nepřímou nahrazovat nebo alespoň naznačovat složení domácností, objevují se rovněž zřetelné rozdíly

v subjektivním hodnocení životní úrovně domácnosti (CN = 0,231). Relativně hůře svou životní úroveň hodnotí lidé rozvedení a ovdovělí, naopak příznivěji se v průměru jeví vlastní životní úroveň svobodným. Samotná skupina svobodných je ovšem vnitřně poněkud heterogenní, protože zahrnuje nezaopatřené mladé lidi žijící zpravidla u rodičů, tzv. singles, tedy lidi žijící samostatně bez partnera, dále nesezdané partnerské dvojice bez dětí či s dětmi, osaměle žijící svobodné matky aj. Jak je patrné z tabulky 8, mezi těmito skupinami „svobodných“ rovněž existují výrazné rozdíly v hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti.

V předchozím textu jsme si ukázali, jak se subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti diferencuje podle některých sociodemografických charakteristik. Na závěr se však ještě podívejme na to, jak se subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti, které do jisté míry reprezentuje jinak ne vždy snadno zjistitelný sociálněekonomický status⁷ jednotlivce a domácnosti, promítá do rozdílů v politické orientaci, respektive v sebezřazení na pravolevé škále a do stranických preferencí. (viz tabulku 9)

Z výsledků v tabulce 9 je patrné, že životní úroveň hraje v politické orientaci jedince poměrně významnou roli. Z analýzy dat vyplynulo, že sebezřazení na škále levice - pravice společně se subjektivním hodnocením životní úrovně vlastní domácnosti silně koreluje (CN = 0,287; SR = -0,248), přičemž lidé s dobrou životní úrovní se většinou hlásí k pravici, zatímco ti, kdo svůj životní standard hodnotí méně příznivě, se spíše řadí do středu škály či nalevo od něj. Zajímavé přitom je, že sociálně či „třídně“ determinovaná politická vyhraněnost je výrazně častějším jevem u lidí s dobrou a zejména pak „velmi dobrou“ životní úrovní, kde je příklon k „pravici“ nebo v menší míře k „pravému středu“ více než dvoutřetinový (68,8 %), zatímco sebezřazení do středu či dokonce na levicu je zde výrazně minoritním jevem. Respondenti, kteří svou životní úroveň vnímají jako „ani dobrou, ani špatnou“, jsou na pravolevé škále rozloženi celkem symetricky na obou stranách od středu, i když v porovnání s čísly za celý soubor dotázaných jsou posunuti mírně doleva. Mezi lidmi, kteří hodnotí životní úroveň vlastní domácnosti jako „spíše špatnou“ nebo dokonce „velmi špatnou“, je zřetelný úbytek těch, kdo se hlásí k pravi-

Tabulka 9: Sebezřazení na škále levice - pravice podle subjektivního hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti (%)

	levice	levý střed	střed	pravý střed	pravice
velmi dobrá	7,8	12,1	11,3	21,3	47,5
spíše dobrá	11,6	14,7	18,7	25,0	30,0
ani dobrá, ani špatná	15,8	20,3	24,5	21,5	17,9
spíše špatná	27,4	20,5	23,7	16,6	11,8
velmi špatná	25,5	22,7	35,4	10,9	5,5

Zdroj: data CVVM, leden - duben 2006.

Poznámka: Procenta v řádku. Údaje v tabulce jsou pře počteny bez odpovědí „neví“. Pravolevé politické členění bylo v šetřeních zjišťováno prostřednictvím jedenáctibodové škály, transformované kategorie uvedené v tabulce jsou tvořeny sloučením některých bodů, a to následujícím způsobem: body 1, 2, 3 = „levice“; body 4, 5 = „levý střed“; 6 = „střed“; 7, 8 = „pravý střed“; 9, 10, 11 = „pravice“.

Tabulka 10: Subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti podle pohlaví a věku (%)

	celkem	Životní úroveň domácnosti				
		velmi dobrá	spíše dobrá	ani dobrá, ani špatná	spíše špatná	velmi špatná
OSD	27,3	47,8	38,7	23,3	13,6	9,2
ČSSD	23,5	16,9	23,4	25,5	21,2	18,5
KSČM	12,2	4,4	7,7	12,1	20,5	27,0
KDU-ČSL	7,4	9,6	5,7	8,3	8,4	5,9
Zelení	7,2	5,1	7,4	7,8	5,7	5,0
Jiné strany	4,3	3,7	4,5	4,1	4,8	2,5
Žádná strana	6,7	5,1	3,4	6,3	12,5	18,5
Neví	11,4	7,4	9,2	12,6	13,3	13,4

Zdroj: data CVVM, leden - duben 2006.

Poznámka: Procenta ve sloupcích.

ci, ale neobjevuje se mezi nimi ani zdaleka tak jednoznačný příklon k sebezařazování se na levici, jako tomu bylo u respondentů s dobrou životní úrovní a jejich inklinací k pravici. (viz tabulku 10)

Tabulka 10 ukazuje celkové stranické preference a stranické preference v rámci jednotlivých kategorií subjektivního hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti. Z výsledků je zřejmé, že subjektivní vnímání životní úrovně představuje i v tomto směru velmi významný diferenciální faktor, i když se to zdaleka netýká všech stran ve stejném měřítku. Vliv životní úrovně je velmi silný v podstatě jen u dvou z nich, a to u ODS a KSČM. Z dat vyplývá, že ODS má zcela dominantní pozici mezi lidmi, kteří hodnotí svoji životní úroveň jako „velmi dobrou“, a je z hlediska deklarované podpory výrazně nejsilnější stranou i mezi dotázanými, kteří životní úroveň své domácnosti vnímají jako „spíše dobrou“. S klesající životní úrovní však podpora ODS rapidně klesá až k hranici necelé desetiny mezi dotázanými, kteří vlastní životní úroveň vidí jako „velmi špatnou“.

Naopak KSČM s jen sporadickou podporou mezi dotázanými deklarujícími dobrou životní úroveň je zřetelně nejsilnější stranou v segmentu respondentů hodnotících svou životní úroveň jako „velmi špatnou“ a prakticky vyrovnanou stranou s vedoucí ČSSD mezi těmi, kdo svou životní úroveň považují za „spíše špatnou“. To v podstatě znamená, že právě KSČM v současnosti zaujímá na českém politickém „trhu“ post levicového subjektu vnímaného jako ochránce sociálně slabší části populace, o který s ní dříve velmi úspěšně soupeřila ČSSD, již však v tomto ohledu nyní s největší pravděpodobností silně handicapuje bezmála osm let trvající postavení hlavní vládní

strany. Kromě silící podpory KSČM se s klesající životní úrovní výrazně zvyšuje i podíl nevoličů a v menší míře i podíl nerozhodnutých.

U zbylých stran se vliv subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti na jejich podporu jeví spíše jako slabý nebo dokonce neprůkazný, přičemž postrádá i jednoznačnou orientaci. V případě ČSSD byla podpora rozložena celkem rovnoměrně a jen v krajních skupinách z hlediska hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti nepatrně oslabovala, zatímco v středové kategorii „ani dobrá, ani špatná“ životní úroveň ČSSD dosahovala lehce nadprůměrnou podporu dotázaných, díky čemuž zde těsně předstihla druhou ODS. U KDU-ČSL se jako statisticky významná odchylka ukazuje pouze mírně snížený podíl stoupenců mezi respondenty hodnotícími vlastní životní úroveň jako „spíše dobrou“. V případě Zelených se odchylky podpory z hlediska hodnocení životní úrovně pohybovaly pouze v hranicích možné statistické chyby.

Výše uvedené analýzy týkající se subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti, jak je ve svých kontinuálních šetřeních pravidelně sleduje CVVM, ani zdaleka nevyčerpaly všechny možnosti, které tento zajímavý a přitom v rámci výzkumu poměrně lehce dostupný indikátor nabízí. Podařilo se ukázat, že vliv na něj zdaleka nemají jen individuální osobní dispozice a charakteristiky jednotlivce, který je v roli respondenta, ale že důležitou roli v něm hraje zejména to, v jaké domácnosti respondent žije a jakou roli v ní plní on a případně ještě i další její členové. Poslední část textu pak alespoň naznačila relevanci a případnou využitelnost tohoto indikátoru z hlediska analýzy otázek nebo proměnných, v nichž se promítá sociálně ekonomické štěpení.

poznámky

¹ Otázka týkající se subjektivního hodnocení životní úrovně domácnosti respondenta je trvale součástí výzkumů CVVM, respektive jeho předchůdce IVVM od ledna 1995. Před tímto datem se ve výzkumech IVVM tato otázka objevovala rovněž, ovšem pouze nepravidelně a poměrně sporadicky (jednou či dvakrát v průběhu roku). Až do konce roku 2002 se u této otázky používala téměř výhradně čtyřbodová škála odpovědí zahrnující možnosti „velmi dobrá“, „spíše dobrá“, „spíše špatná“ a „velmi špatná“, od roku 2003 používaná pětibodová škála obsahuje kromě uvedených možností i středovou variantu „ani dobrá, ani špatná“.

² Takových podnětů, které krátkodobě na subjektivní hodnocení životní úrovně působí jedním či druhým směrem, je celá řada, přičemž některé jsou jednorázové a jiné se víceméně periodicky opakují. Už téměř tradičním jevem zaznamenávaným v kontinuálních výzkumech veřejného mínění v ČR je např. to, že bezprostředně po uskutečnění voleb do Poslanecké sněmovny dochází ke krátkodobému nárůstu podílu příznivého hodnocení životní úrovně, což pravděpodobně souvisí s tím, že s nástupem nové vlády část veřejnosti, která jinak svoji životní úroveň nehodnotí příznivě, spojuje nějaká pozitivní očekávání, jež pak bezprostředně promítá i do hodnocení aktuální situace. Krátkodobé pozitivní výkyvy v hodnocení životní úrovně mohou vyvolat i některé mimořádné dramatické a silně medializované události, které dokáží načas „relativizovat“ a odsunout do pozadí domácí či osobní problémy. Tento efekt byl v minulosti zaznamenán např. v souvislosti s katastrofálními vlnami tsunami v jihovýchodní Asii na vánoce 2004 nebo se začátkem bombardování Jugoslávie na jaře 1999. Ke krátkodobým výkyvům opačným směrem pak často dochází např. v souvislosti s pouhým otevřením diskuse o nějakém návrhu opatření s potenciálním negativním dopadem na životní úroveň, a to bez toho, že by takový návrh byl sám o sobě přijat a bezprostředně realizován. Když např. počátkem roku 1998 začala

Tošovského vláda jednat o výrazném zvýšení cen nájemného, plynu a elektřiny, mělo to na subjektivní hodnocení životní úrovně vlastní domácnosti paradoxně podstatně větší vliv než pozdější faktická realizace tohoto kroku. Bohužel, k faktorům, jež jsou s to bezprostředně poměrně výrazně ovlivnit samotné subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti, patří i to, jaké jiné otázky v dotazníku, respektive v rozhovoru tazatele a respondenta předcházejí samotný dotaz na životní úroveň respondentovy domácnosti, což představuje u výzkumů omnibusového charakteru s multitematickým záběrem vždy těžko řešitelný metodologický problém.

³ V šetřeních od ledna do dubna 2006 bylo dotazováno celkem 4270 respondentů.

⁴ Otázka: „Považujete životní úroveň své domácnosti za velmi dobrou, za spíše dobrou, ani dobrou, ani špatnou, za spíše špatnou nebo za velmi špatnou?“

⁵ V celém souboru SR = -0,214, v souboru bez studentů SR = 0,326

⁶ Původní počet 15 kategorií byl zredukován sloučením některých méně početně zastoupených na 11. Koefficient kontingence u netransformované proměnné byl jen nepatrně vyšší (CN = 0,440).

⁷ Sociálněekonomický status lze definovat a konstruovat různým způsobem a lze do něj zahrnovat různá hlediska v různých kombinacích, ale obecně můžeme říci, že jde o souhrnný multidimenzionální ukazatel, který je výslednicí působení celé řady dílčích faktorů a skutečností, jež mají vliv na společenské postavení daného jednotlivce nebo skupiny. Mnohé podstatné skutečnosti, které se na utváření celkového statusu významně podílejí, se v běžných výzkumech veřejného mínění obvykle ani nezjišťují a i ve specializovaných výzkumech zaměřených na sociální stratifikaci je jejich zjišťování obtížné, protože se často dotýkají otázek, na něž respondenti odpovídají jen velmi neochotně nebo nepřesně, což platí např. o příjmech nebo majetku.

- Červenka, J. 2006a. „Veřejné mínění a ekonomická transformace v ČR.“ Pp. 195-210 in Kunštát, D. (ed.), *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Červenka, J. 2006b. „Rodina a životní úroveň v ČR.“ Pp. 267-279 in Hamplová, D., Salamounová, P., Samanová, G. (eds), *Životní cyklus - sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Červenka, J. 2002. „Životní úroveň z perspektivy veřejného mínění.“ *České veřejné mínění v evropských souvislostech 4/1*: 6-8.
- Červenka, J. 2003a. „Co to je životní úroveň?“ *Socioweb 2*: 3. <http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=teorie&shw=113&lst=103>
- Červenka, J. 2003b. „Jak změřit životní úroveň?“ *Socioweb 2*: 3-4. <http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=teorie&shw=114&lst=105>
- Červenka, J. 1998. *Jak občané hodnotí vlastní životní úroveň. Tisková zpráva*, 19. 11. 1998. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Holý, D. 1999. *Analýza mzdové disparity mužů a žen na podkladě výběrového šetření mezd zaměstnanců*. Statistika č. 2. Praha: Český statistický úřad.
- Tuček, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Jan Červenka absolvoval obor mezinárodní obchod s vedlejší specializací ekonomická žurnalistika na Vysoké škole ekonomické v Praze, kde v současné době pokračuje v externím doktorském studiu v oboru politologie. Je odborným pracovníkem Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Mezi předměty jeho badatelského zájmu patří problematika životní úrovně, sociálních problémů, ekonomického vývoje a mezinárodních vztahů z perspektivy veřejného mínění. Lze ho kontaktovat na adrese: jan.cervenka@soc.cas.cz